

חנוכה: למה לא הדליקו את המנורה בשמן טמא

בס"ד

פתיחה

כפי שמתארת הגמרא במסכת שבת (כ"א ע"ב) ומספר יוסף בן מתתיהו, בימי בית שני שלטו היוונים וגזרו גזירות על היהודים. כאשר התקוממו כנגדם היהודים, הם נכנסו לבית המקדש וטימאו את כל השמנים, למעט כד קטן שדלק שמונה ימים למרות שאמור היה להספיק ליום אחד. כפי שהקשה המאירי, לכאורה היה צריך לחגוג רק שבעה ימים, שהרי ביום הראשון כלל לא היה נס:

א. **המאירי** (שם ד"ה ונחזור) פירש, שאכן את נס פך השמן חוגגים רק שבעה ימים, ואת היום הראשון של החג החנוכה לא חוגגים בגלל השמן שדלק, אלא בגלל הניצחון במלחמה ועל כך שמצאו מעט שמן. אפשרות נוספת העלה (ודחה), שלקחו את השמן שמצאו, וחילקו אותו לשמונה חלקים כדי שיהיה מעט לימים הקרובים, וכאשר הוא דלק כל היום הראשון היה בכך נס, ובלשונו:

"לילה הראשון שלא היה שם נס השמן, מברכין על הגאולה ועל הודאת מציאת הפך, ושאר הלילות על נס השמן. ויש מי שפירש, שאף הם הרגישו במיעוט השמן וחלקוהו לשמנה לילות כשיעור ההליכה והחזרה, ואין נראה לי שאם כן היאך היו הם סומכים על הנס בלילה ראשונה."

ב. אפשרות שונה הביא **הכלבו** (ס' מד) שכתב בשם **בעל העיתים**, שהסיבה שחוגגים את חנוכה שמונה ימים היא, שהיוונים ביטלו את מצוות המילה אותה מקיימים ביום השמיני, ואין קשר לנס פך השמן. טעם נוסף שגם לא קשור לפך השמן הביא **הר"י מלניל** שכתב שיש קשר בין חג הסוכות לחנוכה, וכשם שאת סוכות חוגגים שמונה ימים, כך גם את חנוכה.

חיזוק היסטורי לגישה זו מופיעה בספר קדמוניות היהודים ליוספוס פלביוס שכתב, שהסיבה שקוראים לחג החנוכה 'חג האורים', אינה בגלל שהמנורה דלקה שמונה ימים, אלא בגלל השמחה שהייתה בחזרה לעבודת בית המקדש ועבודת ה', והישועה שהאירה כמו אור. אם הסיבה שחוגגים את חנוכה שמונה ימים היא המנורה שדלקה, מסתבר שיוספוס היה צריך לציין זאת. ובלשונו:

"וגדולה כל כך הייתה חדוותם על שניתנה להם הרשות לאחר זמן רב בלי שציפו לכך לעבוד את א-לוהיהם, עד שחוקקו חוק לדורות אחריהם לחוג את חידוש העבודה במקדש במשך שמונה ימים, וחוגגים את החג וקוראים לו חג האורים. ונראה לי שנתנו את הכינוי הזה לחג, משום שאותה הזכות לעבוד את אלוהינו הופיעה לנו בלי שקיוונו לה."

מכל מקום ההסבר המקובל לחגיגת חנוכה, מתייחס לפך השמן. בעקבות כך נעסוק הפעם בשאלה, מדוע ב'על הניסים' לא מוזכר נס זה, ומוזכר רק הניצחון במלחמה. כמו כן נראה את דיוני הראשונים בשאלה כיצד היוונים יכלו לטמא את השמנים, ומדוע לא הדליקו את המנורה בשמן טמא, וכפי שאפשר לעשות כאשר גם הציבור טמא.

על הניסים

הגמרא במסכת שבת (כ"ד ע"א) כותבת, שכשם שצריך להזכיר בראש חודש יעלה ויבוא בתפילה ובברכת המזון, כך בחנוכה יש להזכיר על הניסים, אך בניגוד ליעלה ויבוא, אומרים אותה במודים ולא בברכת רצה¹ (וכן בניגוד ליעלה ויבוא, מי ששכח אינו חוזר ומתפלל). ומדוע כאשר אומרים את ברכת מעין שלוש לא אומרים על הניסים? על כך נאמרו מספר תירוצים בפוסקים:

א. **הגר"א** (או"ח רח"ד א' אב) יישב, שהחובה להזכיר בברכת המזון ובתפילה ייסודה רק במנהג, ובברכת מעין שלוש פשוט לא נהגו לומר. ב. **המהר"ם מרוטנבורג** (ס' ע' תירץ, שכפי שצוין, את ברכת על הניסים בתפילה אומרים בהודאה (וכן בברכת המזון), ואילו בברכת מעין שלוש אין חלק של הודאה, ובלשונו:

"ולזהזכיר מעין המאורע בברכת מעין שלוש בחנוכה ופורים לא צריך, דאפילו בברכת המזון איכא למאן דאמר בפרק במה מדליקים שאין מזכיר, ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה. אבל במעין שלוש לא יעלה על לב איש, כיוון דליכא (= שאין) הודאה בברכת מעין שלוש אין מזכיר. דלא מזכירים בחנוכה ופורים, אלא היכא דאיכא (= איפה שיש) הודאה."

כפי כתב **הרא"ש** (טור תרפב), לכך שברכת על הניסים נאמרת בהודאה יש השלכה נוספת. לדעתו וכן לדעת ראשונים נוספים, אין לבקש בעל הניסים שהקב"ה יעשה לנו ניסים גם בזמן הזה, מכיוון שלא מבקשים בקשות בשלושת הברכות האחרונות שבתפילה. **הרמב"ם** (סידור התפילה) חלק וכתב, שמכיוון שמדובר בבקשה ציבורית מותר לבקש, אך למעשה בעניין זה לא נהוג כמותו.

הודאה על המלחמה

כנזכר, כאשר הגמרא שואלת "מאי בחנוכה", מוזכר נס פך השמן שדלק שמונה ימים. אם כך מתעצמת השאלה, מדוע בנוסח על הניסים שבתפילה לא מוזכר נס השמן, אלא נס המלחמה? כמו כן, מדוע הגמרא לא הזכירה בנוסף לנס פך השמן גם את נס המלחמה? נאמרו ביישוב הקושיה מספר תירוצים:

אפשרות ראשונה, שאמנם נס פך השמן היה משמעותי ומרכזי, אבל למעשה לא קובעים הודאה והלל על ניסים שאינם ניסי הצלה, לכן בעל הניסים מוזכר רק עניין המלחמה. **אפשרות שנייה** הציע **המהר"ל**, שהנס המרכזי של חנוכה היה הניצחון וההצלחה, לכן אותו מזכירים. נס פך השמן התרחש רק כדי שיהיה ברור שהניצחון במלחמה היה ניסי, ולכן הוא נדחק לשוליים.

אפשרות שלישית הציעו, שבעוד נס הניצחון היה ברור והופיע במקורות הסטורים רבים (למשל בספר מכבים, שנחשב מקור היסטורי אמין), נס פך השמן לא הוזכר כלל ורק במהלך הדורות בעקבות שינויים כאלו ואחרים, החליטו חז"ל לתת לו גם מקום משמעותי - ומשום כך רק נס המלחמה מוזכר בעל הניסים (תפילה שככל הנראה תוקנה יחסית מוקדם).

¹ למעשה בהווא אמינא, הגמרא לא הייתה בטוחה שמזכירים בברכת המזון כפי שמזכירים בתפילה. בטעם ההבדל ביניהם כתבו **התוספות** (ד"ה מהו), שתפילה נאמרת בציבור (לפחות חזרת הש"ץ), לכן וודאי שיש להזכיר כדי לפרסם את הנס, מה שאין כן בברכת המזון הנאמרת בלחש. **רב אחאי גאון** (וישלה) תירץ, שההווא אמינא הייתה שרק בתפילה שחוברה יש להזכיר, ולא בסעודה שאין חובה לאוכלה.

טומאת השמינים

הסיבה שהיו צריכים להשתמש בכד שמן אחד לשמונה ימים היא, שהיוונים טימאו את כל השמינים. מעיקר הדין, גוי שאינו שייך בטהרה גם אינו יכול לטמא, ורק בגלל גזירה מיוחדת של חז"ל הגויים כן יכולים לטמא. דנו הראשונים בשאלה, האם אכן זו הסיבה שבגינה הם יכלו לטמא את שאר השמינים:

א. **הרא"ם** (הערות על הסמ"ג, כו ע"א ד"ה טמא) פירש, שגם אם עדיין לא גזרו על הגויים שיכולים לטמא, מכל מקום הם לא נזהרו מטומאת מת, ולכן בגדיהם שכן יכולים להיטמא טימאו את כל שמינים. ב. **הצפנת פענח** (חנוכה ג, א) תירץ, שהגמרא במסכת חולין כותבת, שכאשר נכנס לגיון של נכרים לבית בשעת מלחמה - כל הנמצא בבית טמא, לכן נטמאו השמינים כאשר נכנסו למקדש.

מדוע אם כן השמן שנשאר לא נטמא? רש"י (שבת שם) תירץ, שניכר היה שהשמן חתום בחותמו של הכהן הגדול ולא נפתח, וכלים סגורים העשויים חרס אינם נטמאים באוהל. גם לשיטות הסוברות שטימאו את השמן באמצעות בגדיהם התירוץ דומה, שהיה ניכר שלא הסיטו הנכרים את כד השמן.

הדלקה בשמן טמא

כפי שכתב הרמב"ן בפרשת נח (ו, יט) אין מטרה לקב"ה להרבות בניסים, ובאופן כללי העולם מתנהל על פי חוקי הטבע שנקבעו בבריאה. בהתאם לכך יש להקשות, שהרי כל דבר שקבוע לו זמן (כמו קרבנות והדלקת המנורה) דוחה את הטומאה במקום הצורך, ואם כן מדוע היה צורך בשמן טהור ובנס? כמו כן, כאשר רוב הציבור טמא, הכל מובא בטומאה, ומדוע היה צורך בנס?

א. **הפרי חדש** (שם, א) תירץ, שכאשר פוסקים שיש לקיים את המצווה אפילו בטומאה, הכוונה לטומאת מת, ואילו השמינים נטמאו גם בשאר טומאות. **הב"ח** (תרע, ג) כתב בכיוון דומה בשם הרא"ם, שרק המצוות ממש דוחות את הטומאה, ואילו השמן אינו חלק מהמצווה, אלא רק ממכשירי המצווה, כלומר מהדברים שבאמצעותם מקיימים את המצווה, ובלשונו:

"איכא להקשות היאך היו הכהנים מדליקין הנרות בטומאתן? ותירץ הרא"ם שהדליקום על ידי פשוטי כלי עץ שאינן מיטמאין. ומה שקשה הלא הדלקת הנרות דוחה את הטומאה (תורת כהנים פרשת אמור פסקא יג, רמב"ם הלכות תמידין ומוספין ג, י) תירץ הרא"ם, דשאני עשיית השמן שהוא ממכשירי ההדלקה ואינה דוחה דומיא דמכשירי מילה בשבת."

אמנם עדיין יש קושי בשיטה זו, שהרי כאשר היו צריכים להדליק את המנורה נגעו בשמן וטימאו אותו מחדש! הרא"ם עמד על קושיה זו ותירץ, שהיו מדליקים באמצעות מוטות של עץ שאינם נטמאים. כך גם הסבירו את הטעם שרק לאחר שמונה ימים היה אפשר שוב להדליק בשמן חדש, כי רק לאחר שבעה ימים אפשר להיטהר מהטומאה, ובנוסף להיות ששעו שמן עברו שמונה ימים.

ב. **החכם צבי** (ס' טז) לא קיבל את תירוץ של הב"ח, מכיוון שטען שכאשר מכניסים את השמן למנורה הוא נחשב כחלק מהמצווה שדוחה את הטומאה, ולא כמכשיר בלבד. משום כך בניגוד אליהם סבר, שבאמת מעיקר הדין היה אפשר להדליק את המנורה בשמן טמא, אלא שרצה הקב"ה לעשות נס לעם ישראל כדי להראות את חביבותם ואת גודל הניצחון, לכן השאיר פך שמן טהור.

ומדוע לשיטתו היה צריך לחכות שמונה ימים עד שהיה שמן חדש? אפשר להשיב כפי שתירץ הרא"ם שראינו לעיל, שהיו מעוניינים לחכות ולהשתמש בשמן טהור, ולכן רצו להספיק להיטהר². אפשרות נוספת היא, שאי אפשר היה לטהר את כולם בזמן הזה, אבל מרחק ההליכה עד מקום הכנת שמן חדש לקח שמונה ימים, וכפי שכתבו **הגאונים** (ס' קד):

"ומה טעם יש לשמונה לילות ולא הספיקו ממנו פחות או יותר? מפני שהשמינים באים מחלקו של אשר, כדכתיב וטובל בשמן רגלו, ומקום היה לו שנקרא תקוע ומשם עד ירושלים היה מהלך שמונה ימים בין הליכה וחזרה, והכי אמרינן במנחות, ולפיכך המתין להם עד שיביאו משם שמן טהור וזהו שנעשה להם נס לשמונת ימים."

חלוקת השמן

בין אם חיכו שמונה ימים בשביל שיספיקו לטהר את הכלים, ובין אם הסיבה לכך היא שכך לקח זמן ההכנה, לכל השיטות הנרות דלקו שמונה ימים למרות שהיו אמורים לדלוך רק יום אחד. דנו הפוסקים בשאלה כיצד ביום הראשון חילקו את השמן, האם שמו את כל השמן והוא לא פחת למרות שדלק, או שחילקו את הכמות לשמיניות, וכל יום שמו חלק אחד שדלק יותר זמן מטבעו:

א. **הבית יוסף** (תרע) כתב, שבכל יום שמו שמינית מהשמן, והוא דלק בכל זאת כל היום. כך גם רצה להסביר את הטעם שחוגגים חנוכה שמונה ימים למרות שהיה מספיק שמן גם ליום הראשון - כי גם ביום הראשון התרחש נס. כמו כן לפי שיטתו מובן מדוע השמן עדיין נחשב 'שמן זית' ולא שמן ניסי (שפסול לחלק מהשיטות) – שכן השמן המקורי הספיק.

הפרי חדש לא קיבל את דברי הבית יוסף, מכיוון שהגמרא בפסחים (סד ע"ב) כותבת שלא סומכים על הנס, ואם כן כיצד היה אפשר לשים ביום הראשון שמינית מהשמן ולקוות שיהיה נס? כמו כן, לדעתו חובה למלא את נרות המנורה בשמן המספיק ליום שלם, ולפי הבית יוסף מעשה זה לא בוצע וההדלקה בכל מקרה פסולה.

ב. **הבית יוסף** (שם) העלה אפשרות נוספת, ובניגוד לדעתו הראשונה הציע שאכן מילאו את הנרות בכל השמן שהיה, אלא שהשמן לא חסר, או שחסר רק שמינית מסך השמן כולו. גם ה"ט צידד בפירוש דומה, מכיוון שכפי שכותב הזוהר הנס חל רק על דבר שקיים בעולם, לכן לא ייתכן שהשמן צץ יש מאין, אלא יש לומר שהשמן שנשאר התרבה (ועיין בפרי חדש שם).

חנוכה שמח! קח לקרוא בבית, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...³

² אפשרות דומה כתב האור זרוע (ב, שכא), כפי שכותבת הגמרא במסכת שבת כאשר נכנסו היוונים להיכל הם טימאו בין השאר גם את שאר הכלים. הזמן שלקח ליצור מחדש את כל הכלים (כפי שמספרת למשל הגמרא במנחות, שהביאו שמונה שיפודים של ברזל וחפופים בעץ עדי ליצור מנורה חדשה), לקח סך הכל שמונה ימים, ולכן הנס היה צריך להתרחש שמונה ימים, למרות שהיה שמן כבר בהתחלה.

³ מצאת טעות? נקודה לא ברורה? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, או לשים את הדף במקומך? מוזמן: tora2338@gmail.com